

FAN VA TEXNOLOGIYALAR TARAQQIYOTI

DEVELOPMENT OF SCIENCE AND TECHNOLOGI

2
2026

Tahririyat hay'ati raisi:
SIDDIQOVA S.G'. –
Buxoro davlat texnika universiteti rektori

Muovini:
NIZAMOV A.B. –
BuxDTU ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Tahrir hay'ati:

MUQIMOV K.M. – O'zR FA akademigi (O'zMU)
JALILOV A.T. – O'zR FA akademigi (Toshkent kimyo-texnologiya ITI)
NEGMATOV S.N. – O'zR FA akademigi ("Fan va taraqqiyot" DUK)
BAHODIROV G'.A. – t.f.d., professor, O'zR FA bosh ilmiy kotibi
XAMIDOV O.X. – iqtisod fanlari doktori, professor (BuxDU)
JALILOV T.K. – iqtisod fanlari doktori (DSc), professor (TKTI)
PARDAYEVA M.D. – BuxDTU yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektori, falsafa fanlari doktori (DSc)
XOJIYEV A.X. – o'quv ishlari bo'yicha prorektor, texnika f.f.d. (PhD)
SAIDOV S.B. – Buxoro DTU moliya va iqtisod ishlari bo'yicha prorektori
QURBONOV J.M. – texnika fanlari doktori, professor (Samarqand ISI)
ADIZOV B.Z. – texnika fanlari doktori (DSc), pprofessor, O'zRFA UNKI
ASTANOV S.X. – fizika-matematika fanlari doktori, professor
RAXMONOV X.Q. – texnika fanlari doktori, professor
VOXIDOV M.M. – texnika fanlari doktori, professor
JO'RAYEV X.F. – texnika fanlari doktori, professor
SADULLAYEV N.N. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
MAJIDOV Q.X. – texnika fanlari doktori, professor
FOZILOV S.F. – texnika fanlari doktori, professor
ISABAYEV I.B. – texnika fanlari doktori, professor
ABDURAHMONOV O.R. – texnika fanlari doktori, professor
GAFUROV K.X. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
XAYDAROV A.A. – texnika fanlari doktori (DSc), dotsent
JO'RAYEV F.O'. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
MURADOVA F.R. – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
JUMAYEV M.R. – fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
YUNUSOVA G.S. – falsafa fanlari doktori (DSc), professor
BOBOYEV A.Ch. – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
TO'XTAYEVA Z.Sh. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
MAXMUDOV M.J. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
HAYITOV R.R. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
BOZOROV G'.R. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
BOLTAYEV Z.I. – fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
OLTIYEV A.T. – texnika fanlari doktori, (DSc)
JALILOV R.B. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
MAXMUDOV M.I. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
MAJIDOVA N.Q. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
AXMEDOV V.N. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
MAXMUDOV R.A. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
PULATOVA M.I. – fizika-matematika fanlari nomzodi, professor
RAHMATOV Sh.A. – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
OCHILOV A.R. – texnika fanlari doktori (DSc), dotsent
O'RINOV U.A. – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
PO'LATOVA S.U. – texnika fanlari doktori (DSc), professor
SAMIYEVA Sh.X. – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
TESHAYEV M.X. – fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
XAITOV V.U. – iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
XOJIYEV Sh.M. – texnika fanlari doktori (DSc), dotsent
XAYITOV Sh.N. – iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
ZOIROV E.X. – falsafa fanlari doktori (DSc), dotsent
NARZIYEV M.S. – texnika fanlari doktori (DSc), dotsent
NAMAZOVA N.J. – iqtisodiyot fanlari b.f.d. (PhD), dotsent

Bosh muharrir: DO'STOV H.B. – kimyo fanlari doktori, professor

Muharrirlar: Artikova M.M., Istamova G.X.
Musahhih: Barakayeva D.F.

FAN VA TEXNOLOGIYALAR
TARAQQIYOTI
ILMIY-TEXNIKAVIY JURNAL

DEVELOPMENT OF SCIENCE
AND TECHNOLOGY
SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyati boshqarmasida 2014 yil 22-sentyabrda № 05-066-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan

Muassis:
Buxoro davlat texnika universiteti

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2017 yil 29-martdagi №239/5-sonli qarori bilan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan. 2019 yilda O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining qarorlari bilan qayta ro'yxatdan o'tkazilgan.

Tahririyat manzili:
200117, Buxoro shahri, Q. Murtazoyev ko'chasi, 15-uy, Buxoro davlat texnika universiteti

Tel: 0(365) 223-92-40

Faks: 0(365) 223-78-84

E-mail: fantt_jurnal@umail.uz

Jurnalning to'liq elektron varianti bilan <http://journal.bstu.uz> sayti orqali tanishish mumkin.

Ushbu jurnalda chop etilgan materiallar tahririyatning yozma ruxsatisiz to'liq yoki qisman chop etilishi mumkin emas. Tahririyatning fikri mualliflar fikri bilan har doim ham mos tushmasligi mumkin. Jurnalda yoritilgan materiallarning haqqoniyligi uchun maqolalarning mualliflari va reklama beruvchilar mas'uldirlar.

MUNDARIJA – CONTENT

TEXNIKA, TEXNOLOGIYA VA JHOZLAR	
Kayumov U.E., Pardayeva Sh.S., Istamov M.F. Konchilik sanoatida qo‘llaniladigan markazdan qochma nasoslarning ekspluatatsiyasining xususiyatlari	5
Majitov J.A., Narzulleyev M.N. Yakka iste‘molchilarga mo‘ljallangan biogaz qurilmasining tajriba tadqiqotlari.....	12
Fattoyev F.F., Hamidov A.X. o‘zbekiston respublikasida standartlashtirish bo‘yicha texnik qo‘mitalarning faoliyatini baholashda xalqaro tajribalarning o‘rni va ahamiyati.....	22
Taslimov A.D., Raximov F.M., Norqulov A.O. Navoiy shahar transformator podstansiyalarida faza balanslashni joriy etish bo‘yicha ustuvorlashtirish modeli.....	32
Mavlonova I.R. Pilla losi va sannohidan momiq olish hamda qayta ishlash istiqbollari.....	38
Narziev M.S., Axmedov V.N., Mavlonova I.R., Qodirov M.M. Pilla losini qo‘shimchalardan va seritsindan tozalashda tabiiy komponentlarni qo‘llash texnologiyasi.....	44
Мусурмонов И.М., Рахматова С.Ф., Жумаев А.А., Жумаева Н.К. Результаты исследования структурного состояния износостойких белых чугунов.....	48
Yusubaliyev A., Sharipov Sh.N. Beda urug‘ligini elektr maydonida ekishga tayyorlashning ayrim tadqiqot natijalari	54
KIMYO VA KIMYOVIY TEXNOLOGIYALAR	
Шарипбаев С.С. Влияние морфологии фотоанодов DSSC на характеристики фотоэлектрических преобразователей.....	58
Berdiyev D.M., Liang Zhenglong., Ibroximova M.M. Nikel asosli olovbardosh qotishmani qayta eritishda xossalarga ta’siri.....	63
Hamroyev O.O., Sattorov M.O., Ochilov A.A. Kimyoviy ishlov berish orqali olingan quduq mahsulotiga deemulgatorning xlorid kislotasi ishtirokida ta’sirining samaradorligini tadqiq etish..	68
Maxmudov M.J., Ne‘matov X.I., Shoymardonov O‘.B. Gazlarni absorbsion quritishda qo‘llaniluvchi glikollarning asosiy xossalari tavsifi va jarayonning samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar tahlili.....	77
Xo‘jaqulov A.F., Rasulov U.A., Raximov Z.Z. Navbaxor koni bentonitini sulfat kislotasi bilan faollanishi.....	81
Жумаева А.А., Амонов М.Р. Базальт асосида олинган ПВХ композицияларнинг термик барқарорлигини ўрганиш.....	87
Фозилов С.Ф., Махмудов М.Ж., Муртазаев Ф.И. Маҳаллий паст октанли автомобил бензинининг физик-кимёвий хossalari va унинг бензол сақлаган фракциясини аниқлаш..	92
Sharipov N.Z., Fazlitdinov J.R. Ko‘mir yoqilg‘isi yonadigan tizimlardan chiqayotgan zararli tutun gazlarini tozalash texnologiyasi.....	99
Саатов С.К., Шарипов К.К. Полевые исследования по оценке скорости износа стенки трубопровода в процессе эксплуатация.....	104
Джураева Г.Х., Тошқобилов Ж.Ш., Абдурахимов И.Э. Синтез моноциклических ароматических углеводов.....	110
Toshpulatov D.T., Abdumuminova O.B., Xushvaqtov I.G‘., Pardaboyeva M.T., Toshtemirov A.Sh., Tashpulatov X.Sh. [Co(tmphen) ₃](PF ₆) ₂ gomoleptik kompleksning tuzilishini o‘rganish.....	114
Bokiyeva Sh.K. Konlardagi qatlam suvlarini tozalashda adsorbentlar olish texnologiyasi.....	118

MASHINASOZLIK VA ENERGETIKA

Murodov K.J. Yo‘lning sun‘iy notekislik qismiga birlashtirilgan mexanik-quyoshli gibrid qurilma yordamida elektr energiyasi ishlab chiqarish.....	123
Бафоев Д.Х. Повышение эффективности упрочнения деталей из титановых сплавов.....	127
Boixanov Z.U. Asinxron motorlarning elektromagnit holatini aniqlash va monitoring qilish usullari.....	135
Juraqulov A.X. O‘zbekiston iqlim sharoitlari uchun fokuslovchi quyosh kollektorlarini ishlab chiqish.....	139
Makhmudov M.I., Kushshayeva M.R., Nurov S.S., Timirov H.N., Sayfiyev H.O. The effect of dust accumulation on the efficiency of solar panels and methods for its detection.....	146
A‘zamov S.S. On-Grid quyosh fofoelektrik sistemasi energiya samarador ko‘rsatkichlarini tadqiqi.....	150
Nizomov J.A. Asinxron motorning MATLAB immitasion modeli orqaliy turli xil ish rejimlarini kuzatish.....	155
Bafojev D.X. Materiallar sirtida ko‘p elementli qoplamalar hosil qilish.....	160
Nizamov. J.A. Sun‘iy neyron tarmog‘i yordamida asinxron motorlarning nosozliklarni monitoring qilish va diagnostika qilish.....	166
Xaydarov X.M. Quyosh panellaridan ta‘minlangan elektr tarmoqlaridan ta‘minlanadigan nasos qurilmalari ish rejimlari va energiya iste‘mol dinamikasini yil davomida mavsumiy o‘zgarishi...	172
Murodov K.J. Vertikal suyuqlik oqimlari asosida binolarda energiya ishlab chiqarishning yangi yondashuvi.....	177
Тоиров З., Сайфиддинов Қ.Э. Анализ ветрового энергетического потенциала в бухарской области республики узбекистан с использованием распределения Вейбулла....	181
Sharipov J.O., Begmurodov A.F. Detallarni korroziya bardoshlilikini oshirish uchun zamonaviy yechim va uni qo‘llash jarayoni.....	188
Mirzamaxmudov U.A., Sharibayev N.Yu., Murodov R.S. Ipak qurti urug‘chiligida kapalak chiqarishni sinxronlashtiruvchi LED fotoperiod moslamasining elektrotexnik asoslari.....	192

INFORMATIKA VA AXBOROT – KOMMUNIKATSION TIZIMLAR

Rakhmonov I.U., Niyozov N.N., Nematov L.A. Investigation of insulation degradation mechanisms in centralized inverters and development of efficient data exchange methods in wireless sensor networks.....	197
Xamroyev X.X., Bibutov N.S., Xabibov F.Yu. “Materiallar qarshiligi” kursida masalalarni kompyuterli modellashtirish.....	202
Rakhmonov I.U., Kurbonov N.N., Nematov L.A. Parameter optimization of medium- and short-term forecasting systems of lightning activity.....	208
Sharifbaev A.N. Improving retrieval-augmented generation pipelines through knowledge graph integration.....	213

OZIQ-OVQAT SANOATI TEXNOLOGIYALARI

Axmedova M.B. Ikkilamchi mahalliy xomashyolardan xamirturush tayyorlash usullari.....	220
Ravshanov S.S., Shaxriddinov F.F., Suyunova L.A., Karimov D.T. Kompozit nonlarning oziqaviy tarkibi, xamir reologiyasi va sensor xususiyatlari.....	224
Ибрагимов А.К., Махмудов Р.А. Анализ химического состава и функционально-технологических свойств ингредиентов сырья для приготовления майонеза.....	229

Kuliyev N.Sh. Ko‘pik va emulsion strukturalarning shakllanishida meva va sabzavot sharbati komponentlarining ishtiroki.....	236
Kurbanov M.T., Axmedova M.B. Soya siqilmasidan parrandalar uchun ekologik toza omuxta yem tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish.....	245
Хужакулов У.К., Мажидова Н.К., Мажидов К.Х. Исследование влияния воздействия электромагнитного поля на сохранность и показатели качества местных сортов томатов...	249
Yoqubov M.E., Khaitov R.A. Environmentally efficient helioconvective technology for dehulling pumpkin seeds.....	260
Mahmudov M.S., Mamajanov G‘.O., Toshmatov Y.R. <i>Phragmites communis trin</i> o‘simligidan ishqorli va kislotali usulda olingan sellyuloza namunalarning termik analizi	266
Турсунова Н.Н. Общая характеристика сои и основные направления использования соевых продуктов.....	270

TO‘QIMACHILIK VA YENGIL SANOAT TEXNOLOGIYALARI

Amonov A.R., Muxammedjanov M.M. Tikuv mashinasi qayishqoq tayanchlari bo‘lgan bosh valning kritik tebranishlari tahlili.....	278
Behbudov Sh.H., Samadova M.O. Ip va matoga ignaning ta‘sirini vertikal tebranishdagi chastotasining tahlili.....	282
To‘raqulova B.B., Temirova G.I., Toshpo‘latova G.R. An‘anaviy naqsh va bezaklarni modernizatsiya qilishning usullari.....	285
Нигматова Ф.У., Эргашева Н.Дж., Кодирова Д.Х., Шомансурова М.Ш., Музаффарова Ф. Ретроспективные исследования современного дизайна меховой одежды за период 1980-2025 гг	292
Jumaniyazov K., Salimov Sh.H., Nazarov R.A. Pnevмомеханик yigirish mashinasida sifatli ip ishlab chiqarish tasnifi	299
Bebutova N.N., Qiyomova S.I. Sanoat tarmoqlarida ekspluatatsiya talablarini hisobga olgan holda maxsus kiyimni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar.....	303
Мухаммедова М.О. Научные основы выбора материалов для ортопедической обуви и внутренних стелек при повреждениях голеностопного сустава.....	310
Nazirov R.R., Abdurahmonov O.SH., Qurbonov A.B. 5LP rusumli linterga tajriba arra oraliq qistirmalarini tayyorlash va tajribalarning metodik uslublari	313
Мухаммедова М.О., Ахмедов Ж.Ж. Распределение биомеханических нагрузок в конструкции ортопедической обуви и их влияние на конструктивные элементы.....	317
Турдиев Б.Э., Росулов Р.Х., Очиллов М.М., Эрдонов А.М., Пардаев Б.Ч. Чигит элеватори учун лентали конвейерини ишлаб чиқаришдаги тажриба-синов натижалари.....	322
Узакова Л.П., Авезова А.А. Выбор материала для подкладки женской модельной обуви: требования, свойства, современные решения.....	326
Mardonov S.E., Muxtorova Z.N. Qatlamlarni biriktirish usulining ikki qatlamli to‘qimalarning fizik-mexanik xossalariga ta‘sirini aniqlash.....	331
Rayimberdiyeva D.X., Nabidjanova N.N. Tikuv sexlarida texnologik jarayonlarni loyihalashni takomillashtirish.....	335
Sharifbayev R.N., Obidov A.A. Pilla navlarini ajratuvchi adaptiv mexatronik tizim yaratish....	340
Ержанова Д.Ж., Мардонов С.Э. Инновационные подходы к проектированию трикотажных полотен с заданными эластическими свойствами для одежды сегмента 0–3 года	347
Ботиров А., Рахимов А., Шарипбаев Н. Использование ультразвуковой технологии для совершенствования процессов размотки коконов в шелковом производстве.....	351
Dehqonov G‘., Sharifbayev N.Yu., Murodov R.S. Ipak qurtini parvarishlash texnologiyasi va qurtxonalarda mikroiklim sharoitlarini ta‘minlash masalalari.....	357

Ubaydova V.E., Abbosova M.O. Homilador ayollar uchun transformatsiyalanuvchi kiyim konstruksiyasini ishlab chiqish va uning funksional samaradorligini baholash.....	361
Rosulov R.X. Qoziqli barabanlarda qayishqoq elementlarni qo'llashni nazariy tadqiq qilish.....	370
Совутов М.Э., Мусаев Н.М., Ахмедов К.И., Мукимов М.М. Трикотаж тўқималари тузилиши ва калинлиги ўзгаришини иссиқлик сақлашда вақтга боғлиқлик ҳолатини назарий тадқиқи.....	373
Qodirova S.X., Abdullayeva G.Sh. Milliy naqshlarning arxitekturada qo'llanilishi va ularning qiyosiy tahlili.....	379
Sayidova M.X. Harakat energiyasidan quvvatlanuvchi aqlli isituvchi kombinezon..	384
Do'stova F.X. Turli navlardagi paxtalarni tozalashdagi mavjud texnologiyalar tahlili.....	387
ANIQ VA IJTIMOIIY-IQTISODIY FANLAR	
Fayazova D.S. Autizm bo'lgan talabalarning til o'rganishdagi xususiyatlari.....	392
Sharipova Sh.N. Oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar asosida texnik tafakkurni rivojlantirish usullari.....	395
Isxakov M.M. Axborot-kutubxona xizmati ko'rsatishda yangi innovatsiyalarni joriy qilish....	399
Sidiqova N.N. Ingliz va o'zbek tillarida milliy koloritni ifodalovchi frazeologik birliklarning lingvistik xususiyatlari.....	404
Саидова А.С. Таълим трансформацияси жараёнида бўлажак мутахассисларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш методикаси.....	408
Hikmatov N.I. Innovatsion qurilish materiallari.....	412
Мухаммадов С.К., Илясов А.Т., Пахратдинов. А.А. Бухоро шаҳридаги “Абдуллахон” мадрасаси биносининг техник ҳолатини кучлантириш бўйича таҳлил ва тавсиялар.....	416
Tursunova N.N. Kasb-hunar ta'limi tizimida “Mehnat muhofazasi va xavfsizlik texnikasi” fanini o'qitishda zamonaviy ta'lim metodlarini qo'llash.....	420
Samadova R.A., Gafurova N.T., Xikmatov N.I. O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida xotin - qizlarga oid insonparvarlik qarorlarining ahamiyati.....	426
Ортикова Г.Ш., Нурмухаммедова Б.И. Оценка состояния финансирования международной торговли в республике Узбекистан.....	430
Баракатова Д.А. Рус адабиётида танқидий реализм асосчиси.....	434
Мустақимова Қ.С. “Шоирлар одам атоси” ҳақида.....	437
Раупова М.Х. Динамические задачи в формулировке квадратичной неограниченной бинарной оптимизации (QUBO) и их квантовые решения.....	441
EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI	
Xolova Sh.A. Ecological efficiency of introducing “green technologies” into industry.....	447
Axmedova M.B. Maishiy qattiq chiqindilar asosidagi xomashyolardan ekologik toza va iqtisodiy samaradorligi yuqori mahsulotlar ishlab chiqarish.....	451
QUTLOV	
Фозилов Садриддин Файзуллаевич – 60 ёшда. Етук олим ва жонкуяр устоз.....	456

SUN'IY NEYRON TARMOG'I YORDAMIDA ASINXRON MOTORLARNING NOSOZLIKLARINI MONITORING QILISH VA DIAGNOSTIKA QILISH

Nizamov J.A.

Andijon davlat texnika instituti.

Annotatsiya. Uch fazali asinxron motorlar sanoat jarayonlarida keng qo'llaniladi va ulardagi nosozliklar ishlab chiqarish samaradorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot tok, harorat va vibratsiya signallarini tahlil qilish asosida nosozliklarni erta aniqlash va diagnostika qilish usulini taklif etadi. Tajribalar test stendida stator nomutanosibligi, rulman shikastlanishi va mil nomutanosibligi sharoitlarida o'tkazildi. Nosozliklarni tasniflash uchun NARX sun'iy neyron tarmog'i ishlab chiqildi va optimallashtirildi. Natijalar model yuqori aniqlikka ega ekanini ko'rsatdi: nosoz motor 94,2%, mil nomutanosibligi 95%, rulman 98%, stator 95%

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt nosozliklarni tasniflash asinxron motor sun'iy neyron tarmog'

MONITORING AND DIAGNOSIS OF FAULTS IN THREE-PHASE ASYNCHRONOUS MOTORS USING ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS

Nizamov J.A.

Andijan state technical institute.

Annotation. Three-phase induction motors play a critical role in industrial applications, and their failures may lead to serious operational problems. This study focuses on early fault detection using current, temperature, and vibration signals combined with artificial intelligence techniques. Experiments were performed on a test bench simulating stator unbalance, bearing damage, and shaft misalignment. A NARX neural network was developed and optimized for fault classification. The results demonstrate high performance, achieving accuracies of 94.2% for faulty motor, 95% for misalignment, 98% for bearing faults, and 95% for stator faults

Keywords: artificial intelligence; neural networks; induction motor; fault monitoring; fault diagnosis; classification; NARX.

Uch fazali asinxron motorlar (UFA) zamonaviy sanoatning deyarli barcha tarmoqlarida keng qo'llaniladigan asosiy elektr yuritma elementlaridan hisoblanadi. Ular oziq-ovqat sanoatidagi sanitariya talablari yuqori bo'lgan muhitlardan tortib, neft-kimyo, metallurgiya va og'ir sanoat kabi murakkab ekspluatatsiya sharoitlarigacha bo'lgan jarayonlarda samarali ishlatiladi. Past tannarx, konstruktiv soddalik, mexanik mustahkamlik va yuqori ishonchlilik uch fazali asinxron motorlarning sanoat yuritmalarida keng tarqalishiga asosiy sabab bo'lmoqda. Uch fazali asinxron motorlar elektr energiyasini mexanik energiyaga aylantiruvchi elektromexanik o'zgartirgichlar bo'lib, elektr tarmog'idan olinadigan quvvatni yukka uzatiladigan mexanik chiqish quvvatiga transformatsiya qiladi. Ushbu jarayonda tabiiy issiqlik va elektr yo'qotishlar mavjud bo'lishiga qaramay, motorlar yuqori foydali ish koeffitsiyentini saqlab qoladi.

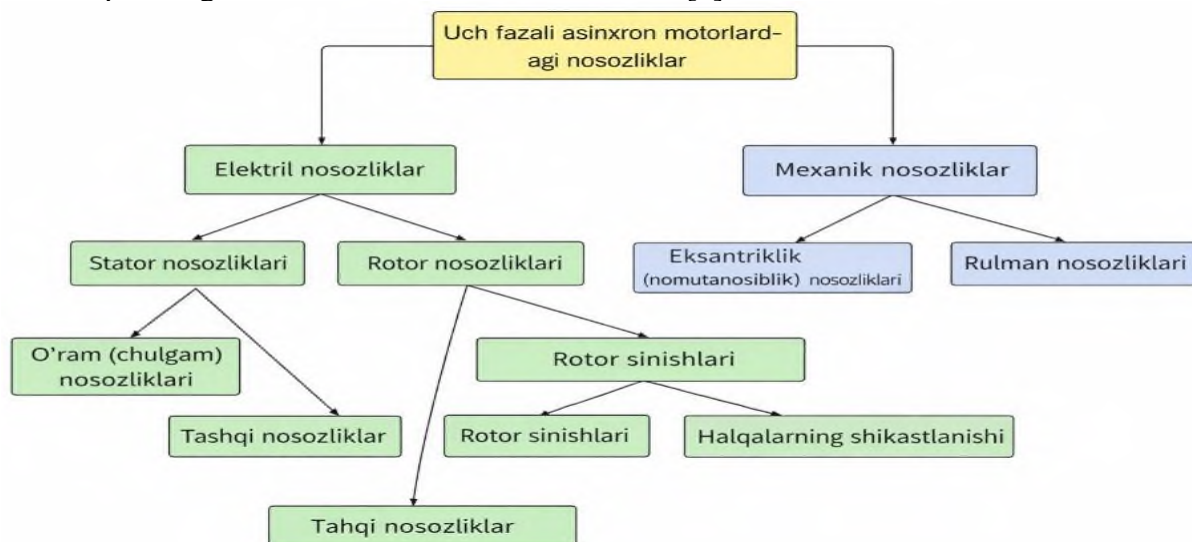
Masalan, Braziliyada sanoat sektori umumiy elektr energiyasi iste'molining 31,6 foizini tashkil etadi, shundan taxminan 68 foizi elektr motorlari hissasiga to'g'ri keladi. Bu esa motorlarni samarali ishlatish va monitoring qilish orqali katta energiya tejash imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Amaliy ekspluatatsiya jarayonida asinxron motorlar turli yuklamalar va stress omillariga duch keladi. Atrof-muhit sharoitlari, issiqlik ta'siri, mexanik zo'riqishlar, magnit maydon o'zgarishlari va elektr parametrlaridagi nomutanosibliklar motorlarda turli nosozliklarning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Agar ushbu nosozliklar o'z vaqtida aniqlanmasa, motorlarning kutilmagan ishdan chiqishi, ishlab chiqarish samaradorligining pasayishi va sanoat xavfsizligiga tahdid yuzaga kelishi ehtimoli ortadi. Statistika tahlillar shuni ko'rsatadiki, asinxron motorlardagi nosozliklarning taxminan 40–50 foizi mexanik tabiatga ega. Ushbu nosozliklar asosan rulman shikastlanishlari va rotor-stator eksantrikligi bilan bog'liq bo'ladi. Rulman nosozliklari ichki yoki tashqi halqa, aylanuvchi elementlar yoki qafas qismlarida yuzaga kelishi mumkin. Vibratsiya, ichki mexanik stresslar, tabiiy eksantriklik hamda rulman orqali oqadigan toklar bu jarayonni tezlashtiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Harorat omili ham rulmanlarning ishlash muddatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli motor nominal yuk sharoitida ishlaganda uning harorati belgilangan me'yorlardan oshmasligi lozim.

Elektr ta'minotidagi kuchlanish nomutanosibligi stator toklarining oshishiga, mis yo'qotishlarining ko'payishiga va natijada motorning qizib ketishiga olib keladi. An'anaviy uch fazali asinxron motorlar, odatda, atrof-muhit harorati 40 °C gacha bo'lgan sharoitlar uchun

mo'ljallangan bo'lib, ushbu chegaradan yuqori haroratlar issiqlik stressini keltirib chiqaradi. Asosiy tushunchalar (Preliminaries) Uch fazali asinxron motorlardagi nosozliklarni monitoring qilish sohasida ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Turli metodlar, xususan, neyron tarmoqlar va sun'iy intellekt (AI) asosidagi usullar, mexanik va elektr nosozliklarni aniqlash va tasniflashda samarali ekanligi ko'rsatildi. Diagonal takrorlanuvchi neyron tarmoqlar stator chulg'amidagi qisqa tutashuvlarni aniqlashda yuqori aniqlikni ta'minlaydi. Tayanch vektor mashinasi va klonal tanlash algoritmi esa uch fazali asinxron motorlarning stator va rotor nosozliklarini aniqlashda samarali qo'llaniladi. Takrorlanuvchi neyron tarmoqlar hamda dinamik Bayes modellashtirish tizimining parallel ishlashi orqali tizim chiqish signallari real obyekt ko'rsatkichlari bilan solishtiriladi, bu esa nosozliklarni erta bosqichda aniqlash imkonini beradi. Vibratsiya signallari, tok signallari va akselerometr ma'lumotlari asosida nosozliklarni diagnostika qilish usullari ham keng qo'llanilmoqda. To'liq o'zgartirish, Furiye o'zgartirishi va noaniq mantiq usullari signal xususiyatlarini ajratish hamda nosozliklarni tasniflashda samarali hisoblanadi.

Radial bazis funksiyali neyron tarmoqlar va ko'p qatlamli perseptron arxitekturalari stator chulg'amidagi qisqa tutashuvlar, rotor novdalarining uzilishi hamda podshipnik nosozliklarini aniqlashda yuqori aniqlik ko'rsatadi. Shuningdek, AI usullari, xususan, chuqur o'rganish va uzluksiz o'rganish (continual learning), yangi nosozlik turlarini aniqlash va diagnostika tizimlarini kengaytirishda samarali vosita ekanligi ko'rsatildi. Ushbu metodlar sanoat ilovalarida uch fazali asinxron motorlarning ishonchligini oshirish va texnixizmat ko'rsatishni samaraliroq qilish imkonini beradi.

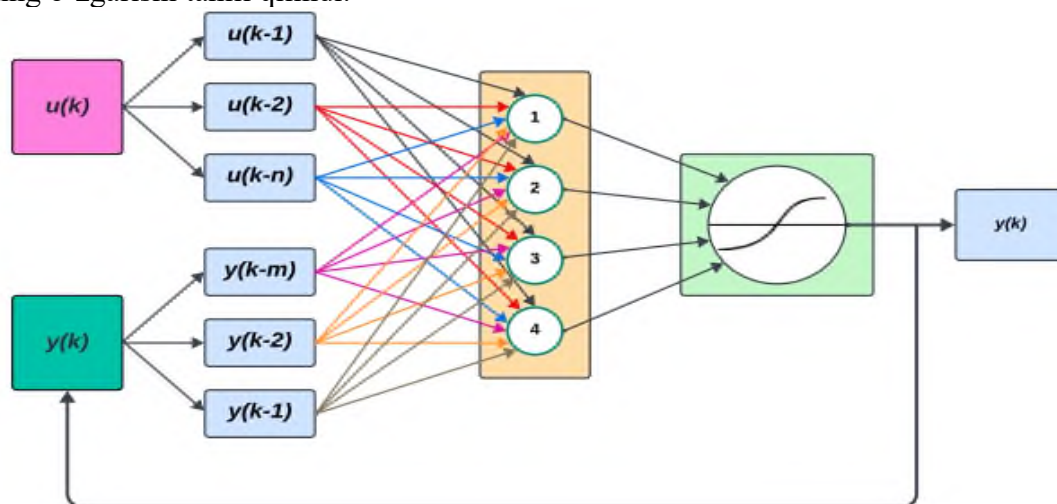
1-rasmda uch fazali asinxron motor (TIM) uchun nosozliklarni tasniflash daraxti keltirilgan bo'lib, u ikki asosiy toifaga ajratiladi: elektr nosozliklar va mexanik nosozliklar. Uch fazali asinxron motorlarda uchraydigan nosozliklarning taqsimlanishi quyidagicha: rulman bilan bog'liq nosozliklar — 40%, stator chulg'amidagi nosozliklar — 38%, rotor bilan bog'liq nosozliklar — 10%, boshqa turdagi nosozliklar — 10% ni tashkil etadi [4].

1-rasm. Uch fazali asinxron motorlarda uchraydigan (TIM) nosozliklar

2-rasmda NARX turidagi neyron tarmoqning topologiyasi keltirilgan. Bu yerda uuu tashqi kirish signali, oldingi chiqish (javob) signali, $y(k)y(k)y(k)$ esa baholangan (hisoblangan) chiqishni anglatadi. Tarmoqdagi moviy bloklar kechikish elementlarini, raqamlar bilan belgilangan doiralalar esa yashirin qatlamdagi neyronlarni ifodalaydi. Mazkur eksperimental stend real sanoat sharoitida ishlayotgan dvigatelning ish rejimini modellashtirish imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida ikki asosiy turdagi nosozliklar tahlil qilindi. Birinchi toifa mexanik nosozliklar bo'lib, ularga milning muvozanatsizligi va rulmanlarning shikastlanishi kiradi. Ushbu nosozliklarni aniqlashda asosan vibratsiya va harorat signallaridan foydalanildi. Ikkinchi toifa elektr nosozliklar bo'lib, ular stator

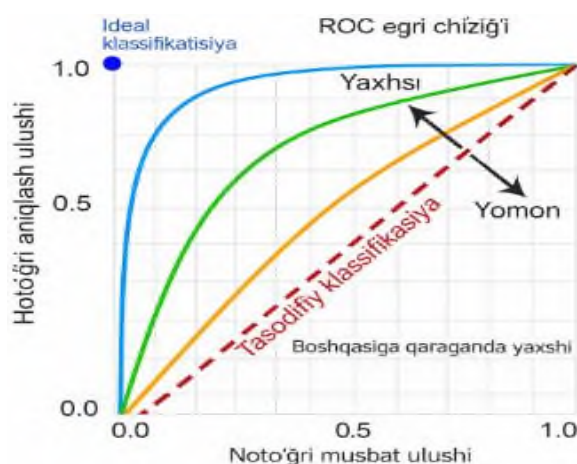
chulgʻamlaridagi nuqsonlar bilan bogʻliq boʻlib, bunday holatlarda oʻram toklarining va harorat parametrlarining oʻzgarishi tahlil qilindi.

2-rasm. NARX neyron tarmogʻining topologiyasi

3-rasmda ROC egri chizigʻi (yashil, toʻq sariq va koʻk ranglarda) namunalar koʻrsatilgan. Sezgirlik (sensitivity) va xoslik (specificity) qiymatlari 100% ga qanchalik yaqin boʻlsa, sinovning aniqligi shunchalik yuqori boʻladi. ROC egri chizigʻi kesish (cutoff) qiymatlari oʻzgartirilganda sezgirlik va xoslik qanday oʻzgarishini namoyish etadi [3].

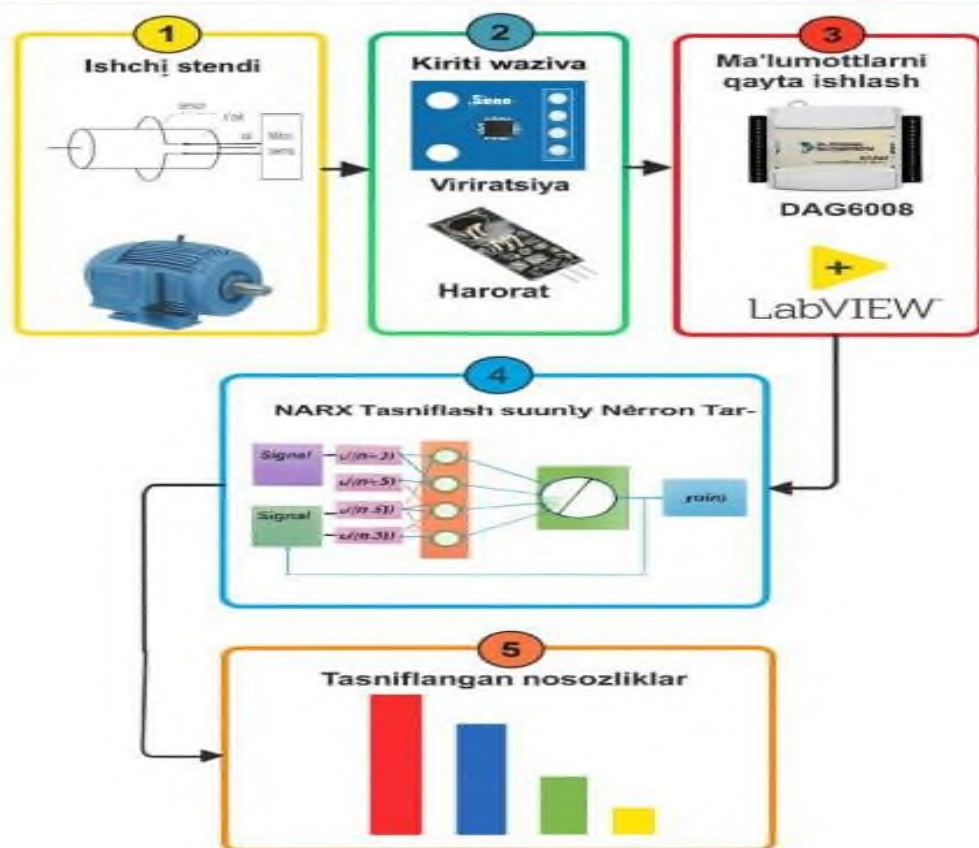
Ushbu tadqiqotda uch fazali asinxron motorlar uchun moʻljallangan monitoring va nosozliklarni diagnostika qilish tizimini yaratishda maxsus ishlab chiqilgan metodologiyadan foydalanildi. Eksperimental tadqiqotlar Braziliyada joylashgan Rio Grande do Norte Federal University (UFRN) ning mashinalar laboratoriyasida tashkil etilgan sinov stendida olib borildi. Tok, vibratsiya va harorat signallaridan tashkil topgan maʼlumotlar toʻplami NARX tipidagi neyron tarmoq uchun kirish maʼlumotlari sifatida foydalaniladigan datasetni shakllantirishda qoʻllanildi. Sinovlar motorning normal ish holatida, shuningdek, stator kuchlanishining nomutanosibligi, milning eksantrikligi va rulman nuqsonlari kabi sunʼiy ravishda hosil qilingan nosozlik sharoitlarida amalga oshirildi. Keyingi bosqichlarda signallarni yigʻish jarayoni, foydalanilgan oʻlchov qurilmalari va qoʻllanilgan usullar, shuningdek nosozlik holatlarini emulyatsiya qilish mexanizmlari batafsil bayon qilindi. Taklif etilgan metodologiyani amaliyotga tatbiq etish uchun ishlab chiqilgan blok-sxema besh asosiy moduldan iborat boʻlib, ular test stendi, maʼlumotlarni yigʻish tizimi, signallarni qayta ishlash bosqichi, NARX neyron tarmogʻi asosida klassifikatsiya qilish hamda yakuniy natijalarni vizual va tahliliy shaklda taqdim etish jarayonlarini oʻz ichiga oladi. Ketma-ket bosqichlar asosida motorlarning nosozlik holatlari aniqlanib, ularning ishonchli diagnostikasi amalga oshirildi [5].

3-rasm. ROC egri chizigʻi

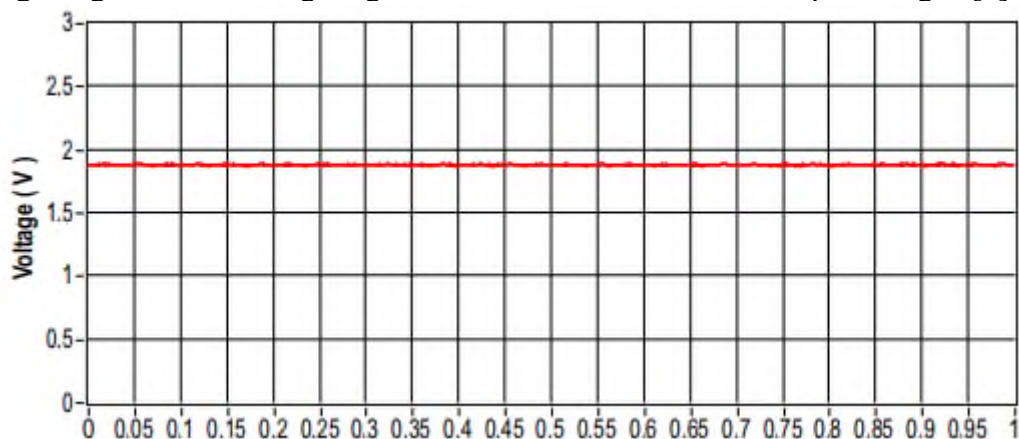
Tajriba ishlarini amalga oshirishda DLB MAQ-RN rusumli eksperimental stenddan foydalanildi. Ushbu stend Andijon davlat texnika instituti Elektr muhandisligi kafedrasida laboratoriyasida oʻrnatilgan boʻlib, uch fazali asinxron motorlarda signallarni yuqori aniqlikda yigʻish va nosozliklarni aniqlash uchun zarur boʻlgan texnik imkoniyatlar bilan taʼminlangan. Mazkur stend yordamida bajarilgan tajribalar natijalari ishonchli va takrorlanadigan boʻlishi taʼminlandi. Dasturlashtirilgan nosozlik sinovlari elektr dvigatelidagi nosozliklarni signal tahlili asosida aniqlashga qaratilgan boʻlib, maxsus ishlab chiqilgan besh xil ssenariy asosida oʻtkazildi.

Tajriba ishlarini amalga oshirishda DLB MAQ-RN rusumli eksperimental stenddan foydalanildi. Ushbu stend Andijon davlat texnika instituti Elektr muhandisligi kafedrasida laboratoriyasida oʻrnatilgan boʻlib, uch fazali asinxron motorlarda signallarni yuqori aniqlikda yigʻish va nosozliklarni aniqlash uchun zarur boʻlgan texnik imkoniyatlar bilan taʼminlangan. Mazkur stend yordamida bajarilgan tajribalar natijalari ishonchli va takrorlanadigan boʻlishi taʼminlandi. Dasturlashtirilgan nosozlik sinovlari elektr dvigatelidagi nosozliklarni signal tahlili asosida aniqlashga qaratilgan boʻlib, maxsus ishlab chiqilgan besh xil ssenariy asosida oʻtkazildi.

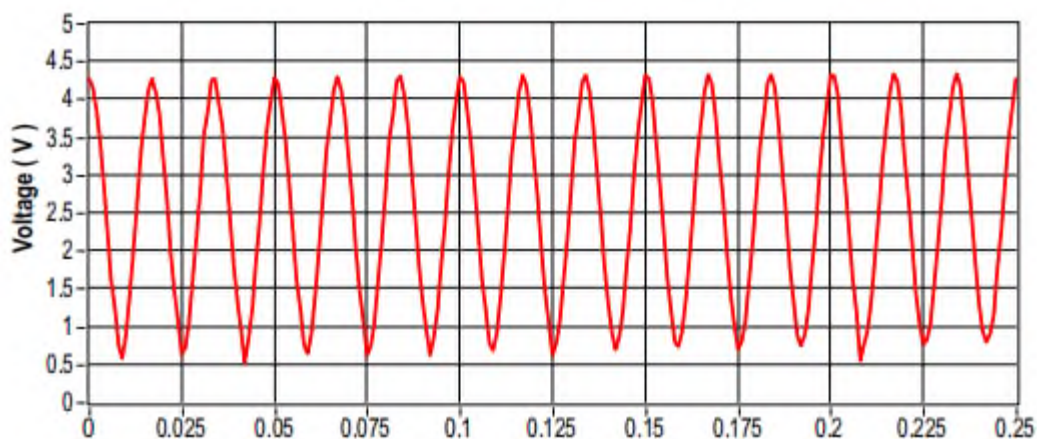

4-rasm. Jarayonning blok-sxemasi.

Ushbu ssenariylar dvigatelning turli ekspluatatsion holatlarini aks ettirish maqsadida ishlab chiqilgan. Ular normal ish rejimidan tashqari, milning nomutanosibliigi, podshipniklarning shikastlanishi hamda stator toki nomutanosibliigi kabi sun'iy ravishda yaratilgan nosozlik holatlarini ham o'z ichiga oladi. Sinovlar dvigatelning uch xil aylanish tezligida amalga oshirildi: 900 ayl/min, 1200 ayl/min va 1800 ayl/min. Mazkur ish doirasida esa faqat 1800 ayl/min tezlikda olingan eksperimental ma'lumotlar tahlil qilinadi. Ushbu holat mos yozuv (referens) rejimi sifatida qabul qilinib, ideal sharoitlarda dvigatelning normal ishlash holatini ifodalaydi. Tajriba davomida tebranish (vibratsiya), fazalardagi elektr toki va harorat signallari uzluksiz ravishda yig'ib olindi. 20-rasmda datchiklar o'rnatilgan dvigatelning umumiy ko'rinishi tasvirlangan. Mos ravishda, 1 va 2-rasmlarda vibratsiya va tok signallarining vaqt sohasidagi grafiklari, 3 va 4-rasmlarda esa ushbu signallarning chastota sohasidagi spektral ko'rinishlari keltirilgan. Bundan tashqari, ideal ish sharoitidagi dvigatel haroratining o'zgarishi ham alohida ko'rinishda taqdim etilgan [6].

5-rasm. Tebranish signalining vaqt sohasidagi ko'rinish

6-rasm. Tebranish signalining chastota sohasidagi ko‘rinishi

Xulosa. Ushbu tadqiqot doirasida uch fazali asinxron motorlarda nosozliklarni erta aniqlash va ularning holatini baholashga qaratilgan, aqlli yondashuvga asoslangan integratsiyalashgan diagnostika usuli taklif etildi. Tok, vibratsiya va harorat signallaridan olinadigan ma’lumotlar asosida NARX turidagi sun’iy neyron tarmog‘i ishlab chiqildi hamda uning ishlash ko‘rsatkichlari optimallashtirildi. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari taklif etilgan yondashuv yuqori aniqlikni ta’minlashini ko‘rsatdi: nosoz motor holatini aniqlash aniqligi 94,2%, milning nomutanosibligini aniqlash 95%, rulman nosozliklarini aniqlash 98% hamda stator nosozliklarini aniqlash 95% ni tashkil etdi. Eksperimental test stendida bajarilgan sinovlar shuni tasdiqladiki, signallarni vaqt va chastota domenlarida kompleks tahlil qilish hamda sun’iy neyron tarmoqlarga asoslangan klassifikatsiya algoritmlarini birgalikda qo‘llash mexanik va elektr nosozliklarni ishonchli tarzda identifikatsiya qilish imkonini beradi. Ushbu yondashuv faqat bitta diagnostik parametr tayanuvchi an’anaviy monitoring tizimlariga nisbatan sezilarli ustunlikka ega ekanligi aniqlandi [7]. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, tok, vibratsiya va harorat signallarini birgalikda tahlil qilishga asoslangan kompleks monitoring tizimi nosozliklarni dastlabki bosqichlarda aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, NARX turidagi neyron tarmog‘i dinamik jarayonlarni modellashtirishda samarali va ishonchli vosita ekanligi tajriba orqali tasdiqlandi. Taklif etilgan tizim sanoat sharoitida kutilmagan to‘xtashlar sonini kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish va texnik xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq xarajatlarni qisqartirishga xizmat qilishi mumkin. Kelgusidagi tadqiqotlarda ishlab chiqilgan modelni boshqa turdagi nosozliklarni aniqlashga moslashtirish, uni real sanoat obyektlari sharoitida sinovdan o‘tkazish, shuningdek, onlayn monitoring va raqamli platformalar bilan integratsiya qilish istiqbolli ilmiy yo‘nalishlar sifatida ko‘rib chiqiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. J Nizamov, Sh Ergashov, DI Kurbanbaeva Phase angle measurement device between the resultable electric drive force and the electric drive force of the main harmonic magnetic field in the air gap of the industrial ... AIP Conference Proceedings *AIP Conf. Proc.* 3152, 040021 (2024) <https://doi.org/10.1063/5.0218808>
2. J Nizamov, SO Ergashov, ON Berdiyrov, UN Berdiyrov Device for measuring the resulting magnetic field of the stator winding of asynchronous motor for general industrial application AIP Conference Proceedings *AIP Conf. Proc.* 3152, 050013 (2024) <https://doi.org/10.1063/5.0218809> June 2024
3. M Taniev, U Mirkhonov, M Rakhmatova, F Isakov, S Ergashov, J Nizamov Study of the substitution scheme of the parameters of a phase-rotor induction generator AIP Conference Proceedings *Proc.* 2552, 060010 (2023). <https://doi.org/10.1063/5.0130746> January 2023
4. NB Pirmatov, AM Egamov, CM Giyasov, , J Nizamov NA Mamarasulov, UN Berdiyrov, Some aspects of comparing the operational properties of synchronous machines with a conventional and two mutually shifted excitation windings E3S Web of Conferences 10.1051/e3sconf/202340103056 EID: 2-s2.0-85169675134 *Part of* ISSN: 22671242 25550403

5. K Alimkhodjaev, M Mirsaidov, M Khalikova, J Nizamov Transient processes of vibration machines with inertial electric drives E3S Web of Conferences 2020 | Conference paper DOI: 10.1051/e3sconf/202021601121 EID: 2-s2.0-85098463210 Part of ISSN: 22671242 25550403
6. G Mustafakulova, A Egamov, U Mirkhonov, J Nizamov Calculation and study of the magnetic field of the stator winding of a turbine generator E3S Web of Conferences 2020 | Conference paper DOI: 10.1051/e3sconf/202021601118 EID: 2-s2.0-85098455421
7. Nizamov, J., Boixanov, Z., Siddikov, I., ...Abdurahmonov, Three-phase asynchronous motor three-phase current converter for the research of electromagnetic processes AIP Conf. Proc. 3331, 030038 (2025) <https://doi.org/10.1063/5.0306165>
8. Nizamov, J., Bekishev, A., Mustafakulova, G., ...Khalbutayeva, Modeling of reactive power compensation of the electric arc steelmaking furnace DSP-100 UMK at JSC Uzmetkombinat AIP Conf. Proc. 3331, 010001 (2025) <https://doi.org/10.1063/12.0039318>
9. Boihanov Z.U. (2023). Modeling of asynchronous motor reactive power consumption on the basis of current transducers. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10073963>
10. Siddikov, I. K., Malikov, A., Makhsudov, M. T., Boikhanov, Z. U., & Uzaqov, R. (2022, June). Study of the static characteristics of the secondary stator voltage converter of the currents of an induction motor. In *American Institute of Physics Conference Series* (Vol. 2432, No. 1, p. 020003). <https://ui.adsabs.harvard.edu/abs/2022AIPC.2432b0003S/abstract>
11. Z. G. Chen, T. Lei, Z. J. Hua, B. Z. Urazali Ugli and A. R. Yigitali Ugli, "Short-term photovoltaic power generation prediction based on VMD-IGWO-LSTM," 2024 IEEE 4th International Conference on Digital Twins and Parallel Intelligence (DTPI), Wuhan, China, 2024, pp. 682-686, doi: 10.1109/DTPI61353.2024.10778814. keywords: Short-term photovoltaic power generation prediction based on VMD-IGWO-LSTM | IEEE Conference Publication | IEEE Xplore.
12. Siddikov I.X., Karimjonov D.D., A'zamov S.S. Uzakov R. Study on determination of an asynchronous motor's reactive power by the current-to-voltage converter/IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, ICECAE-2022, doi:10.1088/1755-1315/1142/1/012023 Study on determination of an asynchronous motor's reactive power by the current-to-voltage converter — IOPscience
13. O. Ishnazarov, X. Xaydarov, "Mathematical Analysis of the Impact of External Factors on the Operating Modes of Pump Installations in the Technological Process," *Journal of Academia Open*, vol. 10, no. 1, 2025, <https://doi.org/10.21070/acopen.10.2025.10507>.
14. N. Pirmatov, X. Xaydarov, "Investigating the issues of energy saving by means of a mathematical model of transient processes of asynchronous engines in pump units," (in Uzbek), *Journal of Science and innovative development*, vol. 6, no. 5, pp. 63-71, <https://dx.doi.org/10.36522/2181-9637-2023-5-7>
15. N. Pirmatov, S. Mahamadjonov, M. Matqosimov and H. Haydarov, "Characteristics of the static and dynamic operating modes of the asynchronous generator in renewable energy sources and the production of electric energy control through a frequency converter," in *2024 II International Scientific and Practical Conference "Energy, Ecology and Technology in Agriculture"*, E3S Web Conf. vol. 480, no. 01007, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202448001007>
16. N. Pirmatov, X. Xaydarov, S. Abduraxmonov and Sh. Sayitov, "Energy saving using a frequency converter in asynchronous motor operating modes," in *2023 International Conference on Green Energy: Intelligent Transport Systems - Clean Energy Transitions (GreenEnergy 2023)*, E3S Web of Conf. vol. 508, no. 08011, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202450808011>
17. X. Xaydarov, K. Qarshiyev, U. Berdiyev, "Energy saving using a frequency converter in asynchronous motor operating modes," in *2024 AIP Conf. Proc*, vol. 3152, no. 030008, <https://doi.org/10.1063/5.0219049>